

उपशास्त्री - 2

साहित्य - वृत्तय - पञ्चम
किराताजुनीयम् - प्रथमः सर्गः

saathi

Date

प्रचीनभूपालमपि निश्चयायति प्रशासदावारिधिभण्डलं भुवः ।
स निश्चयत्येव भियस्त्वैप्यतीरहो दुरन्ता बलवद्विरोधिता ॥
उत्तरम् - प्रस्तुतोऽयं श्लोकः महाकवि भारवि प्रणीतस्य किराताजुनीयम्
महाकाव्यस्य प्रथमसर्गात् उद्धृतोऽस्ति ।
प्रस्तुत श्लोके वनेचरः युधिष्ठिरस्यति

भावार्थः - कथयति - हे राजन! सर्वान् भूपालान् वशीकृत्य निश्चय
भविष्यवान् सम्पूर्णभूमण्डलं प्रशासदपि स दुर्योधनः क्तः
आशंकमानो न सुखेन स्थातुं शक्नोति । अहो बलवद्विः
सर्वं विरोधभावः दुष्परिणामो भवति ।

हिन्दी - समग्र राजाओं को वश में करके अपने भविष्य को
निश्चित कर लेने पर और समुद्रपारण पूर्वकी का शासन
करने पर भी दुर्योधन तुम से आनेवाली विपत्तियों
से बचवाया-सा रहवा है। मेक ही है बलवानों के साथ विरोध
करने का परिणाम दुःखकर ही होता है। (महो कवि शिरोमणि
भारवि ने वनेचरके मुख से 'अहो दुरन्ता बलवद्विरोधिता'
कहवा कर दुर्योधन के सम्राटत्व को द्योतित करते हुए भी
युधिष्ठिर को उससे बलवान कहलवाया है।)

Renu Jyoti

09/12/20

राधा उमाकान्त मठ महावि० सुखसेना,
पूरिया ।

शास्त्री-II साहित्य

सूक्तिव्याख्याभागः-मैघदूतम्-उत्तरमैघः

Date ___/___/___

प्र०७७- कस्यात्त्यन्तं सुखमुपगतं दुःखमेकान्ततौ वा ।

नीचैर्गच्छत्युपरि च दशाचक्रैर्मिक्रमेण ॥

उत्तरम्- इयं सूक्तिः महाकविकाव्यदासप्रणीतस्य मैघदूतस्य
रवऽकाण्डस्य उत्तरमैघस्यास्ति ।

प्रियाविरहदुर्बलः कुबेरानुचरो यक्षः स्वपत्न्यै सन्देशदान-

पसङ्गे सुखदुःखयोरवश्यम्भावित्वं द्रढयितुं निर्दिशन्नाह-

हेमैघ! अलकापुर्यां मया वासरिथतां मत्प्रियामासाक्ष-

त्वयैतदभिषेयम् - हे प्रिये सम्प्रत्यहं स्वयमेव त्वयै

द्वारयामि ॥ अतः हे कल्याणि! त्वमपि मातिकातरा भूया

इह संसारे निरन्तरं कः सुखं दुःखं वाऽपि जगौ । अर्थात्

न कौऽपीत्यर्थः ॥ एतमेव भावं द्रढयन्नाह यक्षः - इह

संसारे कस्य = कस्य पुरुषस्य, अत्यन्तं = नित्यं, सुखं =

आनन्दः, दुःखं = व्यथा, उपगतं = प्राप्तम् । किन्तु दशा =

अवस्था, चक्रैर्मिक्रमेण = रथाङ्गाराक्रमेण, नीचैः = अप्यः,

उपरि च = ऊर्ध्वञ्च, गच्छति = प्रचलति, चक्राङ्गारावत्

प्राणानः सुखदुखे पर्यावर्तते नैकान्ततौ हि कस्यापि सुखं

दुखं वा भवितुमर्हतीत्यर्थः ।

रिवाप उवाच

७७/१२/२०

राधा उमाकांत सं महावि० सुखसेना,
पूणिमा ।

शास्त्री-1

साहित्य
आभिज्ञानशाकुन्तलम्

Saathi

Date: / /

वसने परिधूसरे वसाना नियमज्ञाममुखी च्युतकवेणिः
 अतिनिष्करुणस्य शुद्धशीला मम दीर्घ विरहव्रतं विभर्ति ।
 उत्तरम् - परतुल्यैश्चैकैः महकवि कालिदास प्रणीतस्य आभिज्ञान-
 शाकुन्तलम् नाट्यशास्त्रस्य सप्तमोऽङ्कः । उद्घृतोऽस्ति ।
 आरि-मन्-श्लोके उपस्थितां शकुन्तलां प्रालोक्य तु
 दुष्यन्तो निजमनसि विमूषति - या एषा दृश्यमाना परितः
 सर्वतः धूसरे इति परिधूसरे = मलिन वसने = धूसरे उत्तरि
 पश्यन्ते, अद्वैतरवस्त्रे वस्त्रयुगलं वसानां = परिध्याना
 नियमज्ञाममुखी नियमः = व्रतङ्गः उपवासादिभिः ज्ञाममुखी
 वदनं यस्याः सा नियमज्ञाममुखी, व्रतनियमाश्चरणादिशुष्कवप
 द्युता एका वेणी यया सा च्युतकवेणिः । एकवेणी च्यारिणी
 जटामूतकेश च्यारिणी अप्र विशेषणप्रयेण विरहव्रत स्वरूप-
 मुक्तम् । इतो मुखमागच्छन्ती सा इयं शुद्धशीला शुद्ध निष्कल
 शीलं स्वभावो यस्याः सा शुद्धशीला = साध्वी सदाचारा शकुन्
 ला = मुनिदुहिता अतिनिष्करुणस्य = अतिनिर्दयस्य सुतरा
 क्रुस्य मम दीर्घ = बहुकालं विरहस्य व्रतं विरहोचितमाचार
 विभर्ति = धारयति ।

अयं भावः - परिधूसरे युगलवस्त्रं परिध्यानां व्रतनियमादि-
 भिः कृशाङ्गी केवलामैकवेणी धारयन्ती सर्वस्वभावो शकुन्
 लामालोक्य राजा दुपयन्त आत्मनोऽतिनिर्दयत्वं विचार
 यति । एतादृशीयमतिकठोरहृदयस्यैव मम कारणादेतादृशं
 विरहिणीव्रतं विभर्तीति नूनमहं सापराध्य इति भावः । अप्र
 स्वभावोक्ति काव्यलिङ्गालङ्कारो माला च्यारिणी वृत्तञ्च ।

Renu Devi

09/12/20

राधा उमाकान्त सं० महावि० सुखसेना
पूणि या ।